

De leermiddelen van de zusters -apothecaressen in het Sint-Janshospitaal te Brugge*

Evelien Vanden Berghe

* Lezing gehouden tijdens het 39th International Congress for the History of Pharmacy (september 2009) te Wenen.

1. het Sint-Janshospitaal, de apotheek en de zusters-apothecaressen

De apotheek maakt deel uit van het Sint-Janshospitaal. Dit middeleeuwse Brugse hospitaal stond - en staat - immers op een groot domein van drie hectaren dat niet alleen de ziekenzalen omvatte maar ook tal van nutsgebouwen zoals een brouwerij, bakkerij en de twee kloosters waar zusters en broeders apart leefden. Een stad in een stad zeg maar, volgens het typische middeleeuwse principe zelfbedruipend.

Sinds het ontstaan van het Sint-Janshospitaal midden twaalfde eeuw, werkten broeders en zusters naast elkaar. Tegen het eind van de zestiende eeuw bleven enkel zusters over. Dit was het gevolg van een bisschoppelijke uitvaardiging in 1620 die de aanwezigheid van mannen verbood. Toen het broederklooster leeg kwam te staan besliste het stadsbestuur, stichter van dit hospitaal, in 1643 om er een apotheek in onder te brengen. Vanaf 1645 was de apotheek operationeel. Gedurende tien jaar werden de zusters bijgestaan door apothekers. Twee namen zijn bewaard: eerst was dit Joannes de Witte, om in 1651 opgevolgd te worden door Lennaert Ceysson. Waarschijnlijk waren zij ook verantwoordelijk voor het aankopen van het nodige meubilair en andere benodigdheden voor de apotheek.

Tegen 1655 runden de zusters de apotheek zelf, net zoals het hospitaal en alles wat daarbij kwam kijken. Het is pas vanaf 1952 dat een gediplomeerd apotheker wordt aangesteld. Tot 1971 was het vroegere mannenklooster in volle bedrijvigheid en waren er o.a. laboratoria in ondergebracht.

2. leermiddelen in de apotheek

Een aantal zaken die nog steeds bewaard worden in de apotheek kunnen als hulpmiddelen worden beschouwd voor het overdragen en bewaren van kennis. Deze verzameling is heel verscheiden en bevat onder ander een herbarium, een simpliciakast, een reeks publicaties waaronder diverse pharmacopeia, cartouches en een handgeschreven receptenschrift uit de achttiende eeuw.

In de collectie van het hospitaal wordt een **herbarium** bewaard dat teruggaat tot de achttiende eeuw. Van het lijvige schrift met perkamenten omslag werden slechts tien pagina's gebruikt: op elke bladzijde kleven vier tot tien gedroogde delen van planten of kruiden. Hun namen in keukenlatijn er netjes bijgeschreven.

De flora lijkt niet systematisch te zijn geplukt en bewaard. Sommige planten komen tweemaal voor, zoals de pioen, maar ook *caffea* en *hedera* werden ingekleefd. We mogen aannemen dat het gros ervan in de nabije omgeving werd verzameld en misschien zelfs op het domein van het hospitaal zelf. Indien dit zo is, dan geeft het ons een goed beeld van wat groeide en bloeide in de nabijheid van het hospitaal in de achttiende eeuw.

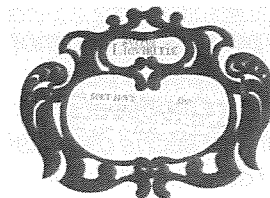
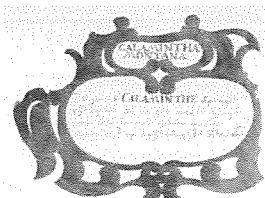

Een tweede leermiddel dat nog steeds aanwezig is in de apotheek is de **simpliciakast**. Leerling-apothekers gebruikten vaak simplicia om grondstoffen die zij als basis gebruikten voor hun bereidingen te leren herkennen. In de Nederlanden waren tot voor kort zeventien dergelijke kastjes bekend, het exemplaar van de apotheek werd recentelijk opgenomen. Het kastje is 77 cm hoog en 48,5 cm breed, wat klein is vergeleken met andere modellen die heuse alleenstaande kasten zijn. Dit eikenhouten kastje dateert uit de achttiende eeuw en bevat acht schuiven in blauwig karton, telkens verdeeld in veertig vierkante vakjes. Niet alle vakjes bevatten materiaal, één lade heeft maar vier gevulde vakjes, maar de meesten zijn vol. Er lijkt een systeem te zitten in de ordening van de simplicia. Sommige schuiven bevatten enkel zaden, mineralen of hout, al is een specialist ter zake nodig om deze grondstoffen te identificeren.

Naast de simpliciakast worden er ook **cartouches** bewaard. Het museum bezit ongeveer zestig exemplaren. Het zijn papieren etiketten die ongeveer 15 op 18 cm. meten. Ze lijken heel erg op de geschilderde cartouches die je terugvindt op apothekerspotten vandaar ook de benaming. De cartouches zijn rijkelijk versierd met inkt en verf, gekleurd papier, glanzende schilfers en zijn minutieus uitgeknipt.

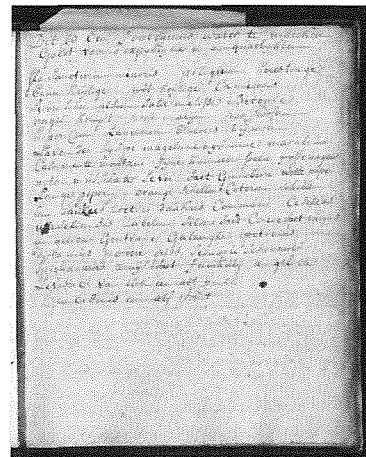
Qua opzet zijn ze allen gelijk: eerst wordt de naam van het kruid of de plant in hoofdletters gespeld, daarna volgt een korte beschrijving van een paar zinnen op rijm die wat meer vertelt de vindplaats, de medicinale eigenschappen of de uiterlijke kenmerken van het kruid. Waarschijnlijk hielp het rijmpje de zusters alles beter te memoriseren.

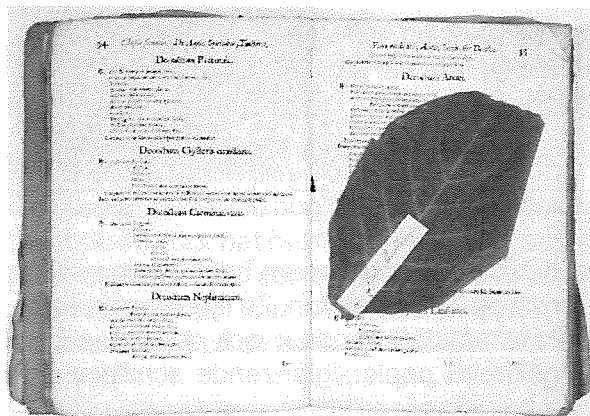
J. F. Vandewiele suggereert dat bij het uitstellen van de benodigdheden voor het maken van Theriak, de cartouches bij het juiste ingrediënt werden geplaatst om die zo makkelijker te controleren.

Het meest in het oog springende document is wel het **Winckelbouck** van Eleonora Verbeke. Dit eenvoudige schrift dat begint in 1751 bevat heel wat farmaceutische recepten, maar ook beschrijvingen voor bereidingen van wafels en marmelade. Heel wat recepten lijken geïnspireerd op bestaande boeken. Vermoedelijk werden de meeste courante verzameld en herwerkt met het oog op praktische toepassing in de apotheek.

Het Winckelbouck is in het Nederlands geschreven en bevat ook een inhoudstafel dat de 'salven', pillen siropen etc opsomt. Tot midden negentiende eeuw werden recepten toegevoegd, al lijken de eerst 88 bladzijden van eenzelfde hand. Het schrift telt 91 bladzijden, tussen de bladzijden vind je losse recepten die vroeger vastgepind waren.

De apotheek beschikte ook over heel wat boeken. Dat ze niet alleen als decoratie dienden bewijzen de vele handgeschreven recepten die op losse blaadjes tussen de pagina's zitten. Meestal gaat het over farmaceutische bereidingen, maar ook een gedicht, een advertentie voor 'pate de pommes pour compote' en een minutieus uitgesneden tekening van een kelkje werden teruggevonden tussen de bladzijden.

In twee boeken liet Zuster-apothecares Eleonora Verbeke wat achter. In de *Pharmacoepeia Bruxellensis* schrijft zij 'desen boeck is tot gebruck van Suster Eelonora Verbeke Spijse den wormen als godt belieft en der naer to gebruck van de appotekerrij. Tussen de bladzijden worden gedroogde blaadjes bewaard, sommigen met een etiketje met naam zoals de *Folia Belladonna*.

In 'Licht der apothekers en distilleerkonst' uit 1667 staat te lezen 'Boeck tot gebruckt van Zuster Eleonora Verbeke religieuse in het hospitaal St Jans Brugge 1741'.

Ook de *Pharmacopée Universelle* uit 1808 bevat heel wat losse notities met recepten, meestal netjes gevouwen en geschreven in het Frans. Eén ervan bevat de bereiding van *Caustique de Vienne*:

Pulvérisez la potasse dan un mortier de fer, en ajoutant peu a peu la poudre de chaux Onobtient ainsi une poudre fine et sèche d'un blanc grisabre que l'on conserve dans un flacon bouché à l'emeri

3. besluit

We kunnen besluiten dat hoewel de zusters waarschijnlijk geen hogere opleiding genoten, zij toch heel wat moeite deden en belang hechtten aan het verwerven van farmaceutische kennis. Ze lijken bereid bij te leren, dachten na over bestaande recepten en toonden blijk van creativiteit en inzicht bij het overnemen en aanpassen van courante bereidingen. Men mag aannemen dat alle zusters konden lezen en schrijven, wat zeker niet evident was in die tijd.

Zuster Eleonora Verbeke is een buitenbeentje. Zij lijkt zeer toegewijd en toont zin voor initiatief. Het was immers zuster Verbeke die het Winckelbouck opstartte en ook verantwoordelijk was voor het plaatsen van een nieuwe vloer in de apotheek. De inscriptie achter de recepteertafel alsook de uitvoerige beschrijving van haar begrafenis die werd bewaard getuigen van haar unieke positie temidden van de andere zusters.

Evelien Vanden Berghe
Adjunct-conservator Memlingmuseum – Sint-Janshospitaal
Brugge

geconsulteerde literatuur

Sint-Janshospitaal Brugge 1188/1976, vol. 1 & 2, Commissie van de Openbare Onderstand, 1976, p. 141 - 167.

Raymond van der Ham. *Een Haagse simpliciakast met inhoud*. Foliolum Ed. III februari 2006.

Goed Gekruid. Van kruiden en geneesmiddelen in het Sint-Janshospitaal. Erfgoedcel Brugge, Brugge, 2004.

Vandewiele L. J., *Geschiedenis van de farmacie in België*, p. 199 -206, Uitgeverij Orion, Beveren, 1981.

Schatten uit Brugse apotheken, p. 67, Koninklijke Brugse Apothekersvereniging, Brugge, november 1998.